

اطلاع‌رسانی و زبان

علی کافی

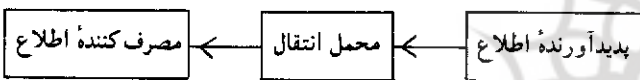
مقدمه

عملکرد هر جامعه‌ای مبتنی بر تصمیماتی است که مدیریت جامعه اتخاذ می‌کند. تصمیم‌گیری و اطلاعات دو روی یک سکه‌اند. ضعف و نقص اطلاعات موجب تصمیم‌گیریهای نابجا و بالطبع عملکردهای نادرست می‌شود. گفته می‌شود که از این پس تفاوت کشورهای پیشرفته و عقب‌مانده دیگر بر سر میزان منابع مالی یا تسلیحات نظامی نخواهد بود، بلکه عامل تمایز مقدار اطلاعاتی است که این کشورها در اختیار دارند. از همین روست که امروزه غالب کشورهای جهان در راه کسب اطلاع کوششهای بسیار می‌کنند. سرمایه‌گذارهای فراوانی که علی‌الخصوص کشورهای پیشرفته برای کسب اطلاعات انجام می‌دهند نشان‌دهنده آن است که ما عصر نوینی را در پیش داریم. گاه از این عصر به عنوان «عصر اطلاعات» یاد می‌شود.

ما برای همگام شدن با جامعه بشری و رسیدن به «عصر اطلاعات» از دوراه می‌توانیم عمل کنیم: (۱) اطلاع‌آفرینی؛ (۲) اطلاع‌گیری. راه‌حل اول با تقویت مراکز تحقیقی و پژوهشی میسر است، و راه‌حل دوم، یعنی «اطلاع‌گیری»، با پیوستن به شبکه‌های جهانی اطلاعات عملی است. اطلاعاتی که از طریق شبکه‌های اطلاعاتی می‌توان دریافت کرد مناسب برای جامعه ما نیست. یکی از دلایل این عدم تناسب مسئله زبان اطلاعات است. موضوع این مقاله نیز همین است.

فرایند اطلاع‌رسانی

فرایند اطلاع‌رسانی سه جزء اصلی دارد: پدیدآورنده اطلاع، محل انتقال اطلاع، و مصرف‌کننده اطلاع (نمودار ۱)

نمودار ۱. سه جزء اصلی فرایند اطلاع‌رسانی

پدیدآورنده اطلاع شخص، سازمان، یا ماشینی است که طی فرایند یا فرایندهای خاص به دانشی دربار یک موضوع دست می‌یابد. برای انتقال این دانش محملی لازم است. پس از اینکه دانش بر محملی حمل شد به صورت اطلاع در می‌آید. سپس اطلاع، بسته به نوع تکنولوژیهای موجود، با ابزارهای گوناگون (در گذشته الواح گلین، پوست حیوانات، و پاپیروس؛ و امروزه کاغذ، فیلم، و دیسکت) در اختیار مصرف‌کننده اطلاع قرار می‌گیرد.

برای برقراری یک نظام اطلاع‌رسانی مناسب باید این سه جزء اصلی را به خوبی بشناسیم. نخستین گام، تشخیص نوع اطلاعات مورد نیاز است. طبقه‌بندی اطلاعات و طبقه‌بندی مصرف‌کنندگان اطلاعات از ملزومات برنامه‌ریزی برای یک نظام اطلاع‌رسانی به جامعه است.

یکی از امور مهم در برنامه‌ریزی اطلاع‌رسانی این است که اطلاعات مناسب حال مصرف‌کننده باشد. یعنی مصرف‌کننده بتواند با حداقل صرف وقت و هزینه به اطلاعات مورد نیاز خود دست یابد. در این مورد باید به دو مسئله توجه شود: یکی وسیله اطلاع‌رسانی و دیگری محل انتقال اطلاعات. امروزه وسایل اطلاع‌رسانی متنوع‌اند: کتاب، مجله، فیلم، دیسکت و غیره. اینکه مصرف‌کنندگان اطلاعات از کدام طریق بهتر می‌توانند به

اطلاعات لازم دست یابند باید مورد توجه کامل قرار گیرد. اما مهمتر از وسایل اطلاع‌رسانی محمل انتقال اطلاعات یعنی «زبان» است. اکنون ما هر اطلاعی را که بخواهیم از خارج از جامعه خود دریافت کنیم به زبانی غیر از زبان فارسی است. در اینجا سؤال اساسی این مقاله مطرح می‌شود: غالب اطلاعات مورد نیاز ما به زبانهای غیرفارسی است، پس چه شیوه‌ای را برگزینیم تا جامعه بتواند از این اطلاعات بهره‌گیرد؟

زبان فارسی و اطلاعات

یکی از دلایل عمده ضعف اطلاعاتی جامعه ما مسئله «زبان اطلاعات» است. کلیه کارشناسان و محققان رشته‌های مختلف علوم (حتی علمی نظیر ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی) متفق‌الرأی‌اند که برای دستیابی به اطلاعات دست اول، منابع اطلاعاتی به زبان فارسی در اختیار نیست و ناگزیر باید به منابع غیرفارسی مراجعه کرد. این دشواری تنها در حوزه تحقیقاتی وجود ندارد بلکه در مبادی علم نیز با این مشکل مواجهیم. غالب کتابهای درسی دانشگاهی ما به زبان غیرفارسی است، و کتابهای فارسی که حاوی اطلاعاتی در زمینه مبادی علوم باشند بسیار کم است. جز یک دائرةالمعارف معتبر ولی بسیار ناقص و قدیمی هیچ مرجع جدی و قابل استنادی به زبان فارسی وجود ندارد. کارگران فنی و تکنیسی‌های ما منبعی برای مراجعه جهت آشنایی بیشتر با کاری که انجام می‌دهند در اختیار ندارند. علمای حوزه‌های دینی ما نه تنها با فلسفه‌ها و ادیان دیگر بلکه حتی با تحقیقاتی که در فلسفه و کلام و تاریخ اسلام در خارج می‌شود، از آنجا که زبان منابع فارسی نیست، آشنا نیستند.

بنابراین جدا از عیوب و نقایصی که در نظام اطلاع‌رسانی در کشور ما وجود دارد ما با مشکل جدی‌تری مواجهیم و آن «زبان اطلاعات» است. چنانچه همه عیوب و نقایص اطلاع‌رسانی ما برطرف شود و کلیه اطلاعات را حتی با پیچیده‌ترین ابزار در اختیار بگیریم از آنجا که این اطلاعات به زبان غیرفارسی است مناسب حال غالب نیازمندان اطلاعات در جامعه ما نیست.

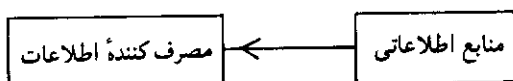
برنامه‌ریزی برای اطلاع‌رسانی بدون برنامه‌ریزی برای زبان کار بی‌فایده‌ای است. بنابراین ما باید نخست وضعمان را با «زبان» اطلاعات دریافت شده روشن کنیم و سپس درباره برنامه اطلاع‌رسانی تصمیم بگیریم. در شرایط فعلی سه راه در پیش روی داریم. این سه راه عبارت‌اند از: ۱) آموزش یک زبان بیگانه در سطح وسیع به منظور استفاده مستقیم کلیه مصرف‌کنندگان اطلاعات از منابع اطلاعاتی، ۲) ترجمه کلیه اطلاعات لازم به زبان فارسی، ۳) طبقه‌بندی اطلاعات و مصرف‌کنندگان اطلاعات و استفاده از روشی که تلفیقی از دوروش قبل باشد، به این معنی که

تا سطح بخصوصی کلیه اطلاعات به زبان فارسی ترجمه شود و از این سطح به بالا مصرف‌کنندگان اطلاعات بتوانند از اطلاعات به زبان غیرفارسی بهره‌گیرند.

هر يك از این راه‌ها باید دقیقاً مورد بررسی قرار گیرد و با در نظر گرفتن کلیه جوانب، راه‌حل مناسب انتخاب شود و تمهیدات لازم برای تحقق هدفهای راه‌حل برگزیده فراهم آید. در اینجا به شرح بیشتر هر يك از این سه راه‌حل و طرح مسائل اصلی آنها و نیز ذکر معایب و مزایای آنها می‌پردازیم.

● راه‌حل اول. هدف اصلی این راه‌حل این است که کلیه مصرف‌کنندگان اطلاعات بتوانند مستقیماً از اطلاعات که معمولاً به زبانهای غیرفارسی است بهره‌گیرند. برای این منظور باید کلیه مصرف‌کنندگان اطلاعات را با یک زبان غیرفارسی آشنا کرد به گونه‌ای که آنها بتوانند به سهولت از منابع اطلاعاتی استفاده کنند. سؤال مهمی که اینجا مطرح می‌شود این است که این زبان غیرفارسی چه باشد. البته پاسخ دادن به این سؤال در شرایط فعلی چندان دشوار نیست. اکنون غالب اطلاعات لازم، به خصوص در زمینه‌های علمی و فنی، به زبان انگلیسی است. لذا انتخاب زبان بیگانه چندان دشوار نیست. مسئله دیگر ارزیابی امکانات آموزش زبان بیگانه است. اگر این راه‌حل انتخاب شود باید مسئله آموزش زبان بیگانه کاملاً جدی گرفته شود. آموزش زبان باید از سطوح مقدماتی، آموزش صورت گیرد به طوری که دانش‌آموزان بتوانند در دوران آخر تحصیلات متوسطه از منابع غیرفارسی استفاده کنند.

مهمترین مزیت این راه‌حل به وجود آوردن امکان مستقیم دستیابی مصرف‌کنندگان به اطلاعات مورد نیازشان است (نمودار ۲). آنان می‌توانند از این اقیانوس بی‌کران اطلاعات بهره‌گیرند و چنانچه خود پدیدآورنده اطلاع باشند به شبکه‌های اطلاع‌رسانی بیبوندند.

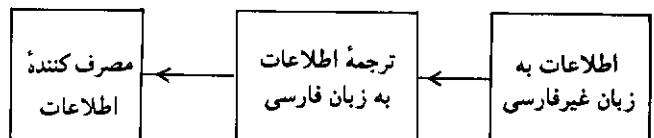

نمودار ۲. مطابق راه‌حل اول مصرف‌کننده می‌تواند مستقیماً از منابع اطلاعاتی بهره‌گیرد.

مهمترین ضرر این راه حل منزوی کردن زبان فارسی خاصه در ساحت علوم است. پیشینیان ما در مواجهه با تمدن اسلامی همین راه حل را برگزیدند. آنان برای اطلاع گیری و بخصوص اطلاع رسانی زبان عربی را بر زبان فارسی ترجیح دادند و از همین بابت زبان فارسی رشد و غنای لازم را نیافت. اکنون نیز اگر بخواهیم از يك زبان بیگانه (مثلا انگلیسی) به عنوان زبان اطلاعات بهره گیریم آثار آن به احتمال زیاد بسیار مخربتر از گذشته خواهد بود. البته شاید با برنامه ریزیهای دقیق بتوان شأن و منزلت زبان فارسی را حفظ کرد و در کنار استفاده از زبان بیگانه برای مصارف مشخص به تقویت زبان فارسی نیز پرداخت.

● راه حل دوم. هدف اصلی این راه ترجمه کلیه اطلاعات لازم به زبان فارسی است تا همه مصرف کنندگان اطلاعات بتوانند به سهولت از آنها استفاده کنند. در این راه حل مصرف کنندگان اطلاعات نمی توانند مستقیماً از اطلاعات به زبان بیگانه بهره بگیرند و باید نخست اطلاعات به زبان فارسی در آید و آنگاه در اختیار آنان قرار گیرد (نمودار ۳). برای تبدیل اطلاعات از زبان فارسی به زبانهای دیگر نیز باید نخست اطلاعات از زبان فارسی به زبان مورد نظر ترجمه شود.

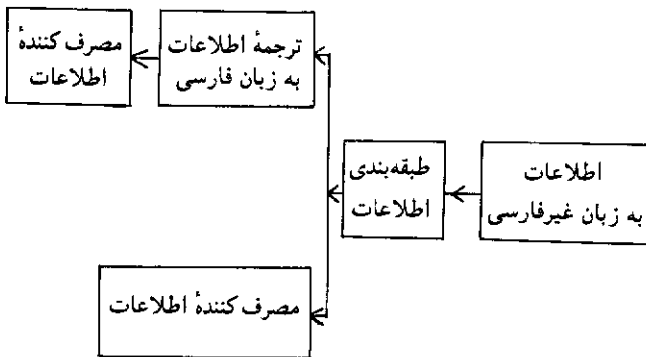
برای تحقق هدفهای این راه حل باید نخست به تقویت زبان فارسی پرداخت تا این زبان قابلیت حمل کلیه مطالب علمی را بیابد. دیگر اینکه باید اقدام به تشکیل يك سازمان بسیار عظیم و توانا برای ترجمه کلیه اطلاعات مورد نظر کرد. این کار جز با فراهم آوردن زمینه های يك نهضت ترجمه میسر نیست. تجربه چند کشور دنیا نظیر ژاپن و شوروی نشان می دهد که این راه عملی است اما آسان نیست. مهمترین مزیت این راه حل حفظ و تقویت زبان فارسی است که باعث تقویت مبانی وحدت و هویت

نمودار ۳. مطابق راه حل دوم، نخست باید کلیه اطلاعات لازم به فارسی برگردانده شود و سپس در اختیار مصرف کننده قرار گیرد.

ملی می شود. عیب عمده این راه حل نیز این است که ما به هر حال نمی توانیم کلیه اطلاعات را به زبان فارسی ترجمه کنیم و ممکن است که از نظر دریافت اطلاعات آسیب ببینیم.

● راه حل سوم. این راه حل آمیزه ای از دو راه قبلی است. هدف اصلی این راه حل این است که در بخشی از جامعه، اطلاعات به زبان فارسی عرضه شود و بخشی دیگر بتواند از اطلاعات به زبان غیر فارسی بهره گیرد. تمایز میان این دو بخش، سطح اطلاعات یا نوع مصرف کنندگان آن است (نمودار ۴). مهمترین مسئله این راه حل طبقه بندی اطلاعات و تعیین نوع مصرف کنندگان است. این راه حل نسبت به دو راه حل دیگر پیچیدگی بیشتری دارد و لذا برنامه ریزی برای این راه حل دشوارتر است. امکان تحقق هدفهای این راه بستگی به ارائه يك برنامه ریزی مناسب و اجرای دقیق آن دارد. مزایا و معایب این راه حل نیز بستگی به میزان موفقیت در اجرای برنامه های آن دارد. چه بسا برنامه ریزی نامناسب یا اجرای ناموفق آن موجب شود که عیوب هر دو راه حل پیشین ظاهر شود، یعنی هم به انزوای زبان فارسی و هم به از دست دادن اطلاعات منجر شود (چنانکه بعد اشاره خواهیم کرد، وضعیت کنونی ما چنین است). مزیت عمده این راه حل نیز این است که چنانچه در برنامه ریزی و اجرا موفق باشیم توانسته ایم زبان فارسی را حفظ کنیم و ضمناً به منابع اطلاعاتی در سطح بالا دسترسی یابیم و از آنها بهره گیریم.

نمودار ۴. مطابق راه حل سوم باید نخست اطلاعات را طبقه بندی کرد. کلیه اطلاعات تا سطح خاصی ترجمه و در اختیار مصرف کنندگان قرار گیرد و فراتر از آن سطح، مصرف کنندگان مستقیماً از اطلاعات استفاده کنند.

وضعیت کنونی اطلاع‌رسانی و زبان

به نظر می‌رسد که وضعیت کنونی اطلاع‌رسانی در ایران پیروی ناخواسته از راه‌حل سوم باشد. از آنجا که پیروی از این راه‌حل مبتنی بر برنامه‌ریزی مشخصی نبوده است، اشکالات فراوانی دارد. برنامه‌ریزی برای آموزش زبان انگلیسی به گونه‌ای است که حتی دانشجویان دانشگاهها پس از گذراندن دروس تخصصی زبان نیز نمی‌توانند به سهولت از کتابهای درسی به زبان انگلیسی بهره بگیرند. ضمناً کتابهای درسی دانشگاهی به زبان فارسی حتی در سطح دوره لیسانس (کارشناسی) به آن اندازه نیست که بتواند نیاز آنان را برآورده سازد، و در دوره آموزش عالی نیز کمتر کتابی به فارسی به چشم می‌خورد. برای غلبه بر این مشکلات لازم است که در نظام آموزشی از سطوح ابتدایی گرفته تا عالی هدفهای آموزش زبان بیگانه روشن شود و آموزش به گونه‌ای انجام شود که به هدفهای مورد نظر بتوان دست یافت.

مسئله اطلاع‌رسانی تنها به دانش‌آموزان و دانشجویان محدود نمی‌شود. کلیه قشرهای جامعه نیاز به اطلاعات دارند. پزشکان، مدیران، مهندسان، کارکنان، کارگران، صاحبان حرفه‌های مختلف برای روزآمد کردن دانش خود نیاز به اطلاعات دارند. وضعیت اطلاع‌رسانی در این بخش از جامعه بسیار اسفبار است. افراد جامعه جز اطلاعات لازم برای کار حرفه‌ای خود به اطلاعات عمومی نیز احتیاج دارند. این اطلاعات عمومی شامل اطلاعات مربوط به تاریخ، فلسفه، دین، سیاست، مبادی علوم، ادبیات، هنر و غیره می‌شود. در این زمینه نیز چون دستگاههای فرهنگی سیاستهای مشخصی را در پیش ندارند الگوهای انتخاب شده بستگی به نظر قشرهای خاصی از اجتماع دارد که موجب نابسامانی فراوان در این بخش از اطلاع‌رسانی شده است.

نتیجه

(۱) عصری که در پیش‌روی داریم عصر اطلاعات است و

جامعه ما باید هر چه زودتر سیاستهای مناسبی برای کسب و تبادل اطلاعات اتخاذ کند.

(۲) برنامه‌ریزی برای زبان بر برنامه‌ریزی برای اطلاع‌رسانی مقدم است.

(۳) یکی از مشکلات اساسی ما نامناسب بودن عرضه اطلاعات یعنی «زبان اطلاعات» است.

(۴) برای عرضه مناسب اطلاعات سه راه در پیش‌روی داریم:

الف) آموزش وسیع يك زبان بیگانه به گونه‌ای که نیازمندان اطلاعات بتوانند مستقیماً از اطلاعات به زبان غیرفارسی بهره گیرند.

ب) ترجمه همه اطلاعات مورد نیاز به زبان فارسی.

ج) طبقه‌بندی اطلاعات به دو سطح مختلف: ارائه اطلاعات در سطح خاصی به زبان فارسی و ارائه اطلاعات در فراتر از آن سطح به زبان یا زبانهای اصلی.

د) وضعیت کنونی اطلاع‌رسانی دست‌کم به لحاظ زبان اطلاعات نابسامان است و همین امر موجب فقر اطلاعاتی شدید جامعه شده است.

ه) بر عهده مسؤولان فرهنگی کشور است که بر اساس بررسیهای دقیق کارشناسانه درباره زبان و اطلاع‌رسانی برنامه‌ریزی دقیقی انجام دهند.

چهارمین سمینار زبان فارسی

مرکز نشر دانشگاهی در نظر دارد در هفته آخر اردیبهشت ماه آینده سمیناری تحت عنوان «زبان فارسی و زبان علم» در تهران برگزار کند. در طی این سمینار به بررسی ویژگیهای زبان علم و زبان فارسی پرداخته می‌شود.

مرکز نشر دانشگاهی پیش از این سه سمینار دیگر تحت عنوانهای «مسائل نثر فارسی» (آبان ۱۳۶۱)، «زبان فارسی، زبان علم» (شهریور ۱۳۶۳) و «مسائل زبان فارسی در هند، پاکستان، بنگلادش» (خرداد ۱۳۶۵) برگزار کرده است.

علاقه‌مندان به شرکت در این سمینار می‌توانند با آقای مهندس علی کافی، دبیر شورای برگزاری سمینار، در مرکز نشر دانشگاهی تماس بگیرند.